

ПРОБЛЕМА ОБДАРОВАНОСТІ: СУБОСОБИСТІСНИЙ ПІДХІД

Мазяр О.В. Проблема обдарованості: субособистісний підхід. У статті відображено теоретичні положення субособистісного підходу, зокрема питання структури та онтогенезу особистості. Доводиться положення про те, що обдарованість не є однорідним психологічним феноменом і залежить від розвитку субособистостей суб'єкта. У відповідності з субособистісним підходом існує три основні форми обдарованості: інвенційна, реконструктивна і наслідувальна. Інвенційна та реконструктивна форми обдарованості властиві творчим натурам. Інвенційна обдарованість притаманна особам із розвинутою інтуїцією, синтетичним сприйманням. Реконструктивна обдарованість властива особам із розвинутою рефлексією, аналітичним мисленням. Наслідувальна обдарованість формується на основі розвинених здібностей до імітації (навчання).

Ключові слова: субособистість, обдарованість, творчість, інвенції, наслідування, рефлексія, імітація, досвід.

Мазяр О.В. Проблема одаренности: субличностный подход. В статье отражены теоретические положения субличностного подхода, в частности вопросы структуры и онтогенеза личности. Доказывается положение о том, что одаренность не является однородным психологическим феноменом и зависит от развития субличностей субъекта. В соответствии с субличностным подходом существуют три основные формы одаренности: инвенциональная, реконструктивная и подражательная. Инвенциональная и реконструктивная формы одаренности свойственны творческим натурам. Инвенциональная одаренность присуща лицам с развитой интуицией, синтетическим восприятием. Реконструктивная одаренность характерна людям с развитой рефлексией, аналитическим мышлением. Подражательная одаренность формируется на основе развитых способностей к имитации (обучению).

Ключевые слова: субличность, одаренность, творчество, инвенции, подражание, рефлексия, имитация, опыт.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Проблема обдарованості потребує як окремої теорії, що об'єктивується у практиці, так і зв'язку із загальною теорією особистості. Узгодженість методологічних положень, уникнення сумнівної еkleктичності є запорукою ґрунтовності і системності теоретичного підходу, валідності методичного інструментарію, евристичної цінності подальших розробок. Разом із тим вірним буде протилежне припущення, у відповідності з яким продуктивна теорія особистості імпліцитно містить концептуальне рішення вузької психологічної проблематики. Яке рішення проблеми обдарованості пропонує субособистісний підхід, що розробляється нами в межах загальної теорії розвитку особистості?

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. Одне з ключових завдань науки полягає у віднаходженні місця локалізації психологічних феноменів. Така діагностика дозволяє з'ясувати стан розвитку психічного феномену і в перспективі впливати на його функціонування (інтенсифікувати, гальмувати). Труднощі полягають у тому, що обдарованість досі не має конкретної «прописки» у структурі особистості. Зокрема, відсутня єдність думок щодо співвідношення понять «здібності» та «обдарованість». Якщо Г.С. Костюк, К.К. Платонов, В.Д. Шадріков, В. Штерн тлумачать обдарованість як «дар природи», що стає вродженим компонентом здібностей [4; 6], то В.М. Дружинін, В.О. Моляко, О.Л. Музика, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов виходять з положення, що обдарованість є результатом розвитку «дарованих» природою задатків [3; 5]. Відтак бракує загальноприйнятого уявлення про змістове наповнення цього феномену. Зокрема, обдарованість «наповнюють» такими складовими як інтелект, задатки, мотивація, креативність, воля, досвід [8]. Концептуальні відмінності часто-густо полягають лише у механічному доборі ключових факторів та їхніх пропорціях, нерідко у спробі віднайти сумнівні кореляційні зв'язки.

На нашу думку, визначальним чинником у теоретичній розробці проблеми обдарованості має стати розуміння суб'єктивних умов її розвитку. Йдеться про особливу структурну конфігурацію особистості, коли обдарованість отримує нагоду розгортатися, причому зазвичай попри наявність відчутних зовнішніх перешкод (на чому слушно зауважує В.О. Моляко). Відтак постає нагальне питання про створення структури особистості, здатної пояснювати особливості онтогенезу обдарованості. Такою здатністю, за нашим припущенням, володіє запропонований субособистісний підхід.

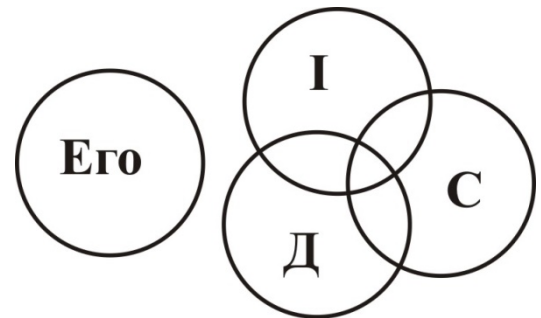
Формулювання цілей і постановка завдань статті. Метою статті є спроба проведення субособистісного аналізу обдарованості як психологічного феномену, що безпосередньо залежить від рівня розвитку субособистостей індивіда та особливостей їхньої кореспонденції.

Виклад методики і результатів досліджень. Поняття субособистості здебільшого використовується у психодинамічних теоріях особистості. Зокрема, у психосинтезі під субособистістю розуміють автономну область особистості, яка може діяти як повноцінна особистість (Дж. Рован); як складну психодинамічну структуру, що прагне до незалежного існування, задовольняє власні потреби і бажання через особистість (М. Руффлер) [7]. Достатньо чітке означення субособистостям надає П. Феруччі: «...це психологічні утворення, подібні живим істотам, що співіснують у спільному просторі нашої особистості. Кожна субособистість веде власний стиль життя і має свої власні рушійні мотиви, які часто-густо різняться від стилю життя і мотивів інших субособистостей» [1, с. 70]. Іншими словами, субособистості – це емпірично-суб'єктивні та унікальні за змістом психологічні феномени, які існують у довільній кількості, на загал не піддаються класифікації та іншим прийомам узагальнення і диференціації.

Натомість наш субособистісний підхід базується на припущенні існування обмеженої кількості універсальних субособистостей, які мають конкретне

функціональне навантаження й індивідуальну траєкторію розвитку. Власне характер кореспонденції (взаємодії) субособистостей створює суб'єктивні передумови особистісного розвитку загалом.

В нашій редакції субособистісного аналізу структура особистості становить подвійну (накладену) кореспонденцію 1) між генетичним еством людини (Его) та соціальним осередком психіки (Альтер-Его), 2) між окремими частинами Альтер-Его: Імітованим Я, Досвідним Я та Ситуативним Я. Іншими словами, суб'єкт не тільки виявляє відношення до власних біологічних імпульсів (шляхом витіснення, сублімації чи інших захисних механізмів), але це відношення накладається на складну взаємодію соціально сформованих субособистостей. Відтак взаємодія Его та Альтер-Его набуває не лінійного, а багато-багатозначного характеру.

*І – Імітоване Я
Д – Досвідне Я
С – Ситуативне Я*

Рис. 1. Структура особистості: субособистісний підхід

Первинним, генетичним еством людини є біологічне Его з достатнім набором безумовних рефлексів, інстинктів, які забезпечують елементарне виживання індивіда. Проте у ранньому онтогенезі під тиском людського соціуму, який додатково оперує другою сигнальною системою, відбувається регулярна системна фрустрація Его. Гальмування біологічної складової активності призводить до акумуляції частини енергії, яка стає опозиційною до першосигнальних імпульсів. Цей конфлікт не є антиприродним, оскільки гальмування своєї активності власними зусиллями спрямоване, зрештою, на задоволення потреб індивіда. Тобто егоїстична установка зберігається, але сам суб'єкт стає більш гнучким та виваженим у поведінці.

Альтер-Его – соціально сформований психологічний опонент, що за умов нормального психічного розвитку успішно, дарма що через вікові кризи, сепарується від Его. Характер цієї сепарації створює індивідуальність особистості: ступінь її соціальної компетентності, стиль та стратегії діяльності, комунікабельність, рефлексивні навички тощо. Специфіка Альтер-Его визначається її структурними особливостями: розвитком субособистостей, ступенем їхньої автономії, змістом. Ключове питання у формуванні Альтер-Его – характер його субособистісної диференціації.

У своїй редакції субособистісного підходу ми виходили з положень транзакційного аналізу, який, за нашою оцінкою, на загал достатньо точно описав автономні ментальності людини [2]. Втім, зіставлення Імітованого Я та стану Я Родителя (екстеропсихіки), Ситуативного Я та стану Я Дорослого (неопсихіки) і Досвідного Я та стану Я Дитини (археопсихіки) є предметом окремого теоретичного аналізу. Поки що зауважимо на тому, що одна з фундаментальних відмінностей між цими теоретичними структурами полягає у тому, що Е. Берн виходив із необхідності повної автономії станів Я, тоді як субособистісний підхід ґрунтується на положенні про необхідність контамінації (змішування) субособистостей у нормальному психічному розвитку.

Коротко визначимо специфіку соціально сформованих субособистостей. Функціонування *Ситуативного Я* вимагає від індивіда відповідного поведінкового ресурсу, здатності цілісно та адекватно оцінювати ситуацію, приймати рішення та емоційно реагувати. Ця субособистість виокремлюється найпершою, однак через недостатність розвитку пізнавальних процесів, постійний психологічний тиск з боку батьків чи осіб, які їх замінюють, тривалий час лишається найменш розвиненою, а відтак задіяною у саморегуляції. Імітація Я іншої особи є найпростішим й, вочевидь, найпершим захисним механізмом, який дозволяє зберегти відчуття психологічної сили за умови слабкого Ситуативного Я. Тому *Імітоване Я*, будучи лише помічником Ситуативного Я, оформлюється чи не найпершим і набуває ключового значення у процесі соціалізації особистості на ранній стадії онтогенезу. Натомість *Досвідне Я* акумулює й селекціонує отримані зразки соціальної активності, на які суб'єкт згодом опиратиметься у нових життєвих обставинах.

В подальшому відбувається вирівнювання у розвитку субособистостей, причому йдеться не тільки про кількісні пропорційні показники, але насамперед про структурні зміни Імітованого Я, які складають основу індивідуального розвитку дитини. Однак це питання також вимагає окремого теоретичного представлення, яке виходить далеко за межі предмету нашого дослідження. Натомість важливо зафіксувати положення про те, що субособистості можуть перебувати у різних відношеннях. Зокрема, у відношенні *контамінації* трьох субособистостей, що призводить до відчуття повноти буття (інсайт, катарсис). Однак частіше контамінація є неповною, коли певна субособистість виключається з процесу кореспонденції і це призводить до втрати окремих функцій. Тоді ми говоримо про *витіснення*. Витіснення й ізоляція Ситуативного Я унеможлиблює соціальну автономію суб'єкта, створює умови для конформного розвитку особистості; витіснення Імітованого Я робить суб'єкта ненавіюваним і відповідно таким, хто слабо засвоює норми суспільного життя; витіснення Досвідного Я, навпаки, зумовлює надмірну сугестивність індивіда і неспроможність здійснювати ефективну контрсугестію.

Яким чином субособистісний підхід вирішує проблему обдарованості?

У визначенні поняття «обдарованості» ми виходимо з дефініції, запропонованої В.О. Моляко та О.І. Кульчицькою: «Обдарованість – це специфічне поєднання здібностей, інтересів, потреб, що дозволяє виконувати певну діяльність на якісно високому рівні, що відрізняється від умовного «середнього рівня» [5, с. 19]. Також нам імпонує думка О.Л. Музики про те, що обдарованість є найвищим рівнем розвитку здібностей [3].

Яке ж місце у структурній побудові особистості займає обдарованість?

Спочатку зауважимо на основних функціях, які виконують окремі субособистості. Ситуативне Я, яке найпершим стикається з життєвою ситуацією, відповідає за продукування нових оригінальних рішень. Імітоване Я є механізмом наслідування інших і відповідає за процес засвоєння умінь та навичок. Досвідне Я дозволяє суб'єкту рефлексувати, зіставляти власний досвід з актуальними обставинами, комбінувати його задля вирішення проблеми.

У концепції розвитку творчих здібностей та обдарованості О.Л. Музикою слушно зауважується: «Початкове засвоєння дитиною суспільного досвіду відбувається за допомогою двох видів дій: імітації та інвенції» [3, с. 32]. Таке положення відповідає субособистісному підходу, у відповідності з яким Ситуативне Я та Імітоване Я є тими субособистостями, які відповідають за соціальну адаптацію та інтеграцію. Причому Ситуативне Я завжди має пріоритетність у своєму прояві, а Імітоване Я вступає у взаємодію, коли Ситуативне Я через брак ресурсів, розгубленість тощо не виконує своїх обов'язків й (само)усувається з процесу саморегуляції (витісняється). Особливо яскраво це проявляється у дитинстві, коли Ситуативне Я природно є слабшим, і суб'єкт віддає перевагу імітуванню вже готових зразків поведінки (готових сценаріїв поведінки, наприклад, у казках). При цьому Досвідне Я однаково засвоює результат соціальної взаємодії від Ситуативного Я й Імітованого Я. Згодом Досвідне Я закріплюється настільки, що стає потужним учасником соціальної взаємодії.

У концепції О.Л. Музики характер діяльності – інвенційної та імітаційної – закономірно пов'язується з розвитком відповідно творчих та виконавських здібностей, які, в свою чергу, лежать в основі творчої обдарованості та обдарованості [3]. На нашу думку, існують підстави дещо ускладнити таку класифікацію. Зокрема, ми пропонуємо виокремлювати *інвенційну* форму творчої обдарованості, яка продукується Ситуативним Я, що діє на основі синтетичного сприймання ситуації й інтуїтивних припущень. Йдеться про миттєве «схоплення» ситуаційних показників й обрання оригінального рішення, що не є результатом минулого досвіду чи наслідування. Така форма обдарованості є достатньо рідкісною, дарма що найбільш яскравою і межує з геніальністю. Прикладом її може слугувати діяльність Ігоря Сікорського з його винаходом гелікоптера, Зигмунда Фрейда – із винаходом психоаналітичного методу.

Ще однією формою творчої обдарованості є *реконструктивна*, яка продукується Досвідним Я. Суб'єкт звертається до власного досвіду, аналізує його, комбінує певні його частини. У цьому процесі більшою мірою задіяна рефлексія, а не інтуїція, здогадка. Тому реконструктивна обдарованість має вужчі суб'єктивні межі і характеризується скромнішими результатами, які зазвичай суттєво не коригують розвиток науки чи мистецтва. Така форма обдарованості є більше поширеною і стрічається серед професійних винахідників, які спеціалізуються на виготовленні нестандартного обладнання.

Проте найбільш поширеною формою обдарованості лишається *наслідувальна* обдарованість, що продукується Імітованим Я. Її суть зводиться до того, що суб'єкт на високому рівні відтворює завчені колись вміння та навички. Таких осіб називають «майстрами своєї справи». Вони надзвичайно швидко і легко засвоюють суміжні види діяльності і демонструють високі показники продуктивності. Наслідувальна обдарованість майже не містить творчої складової і більшою мірою пов'язана з

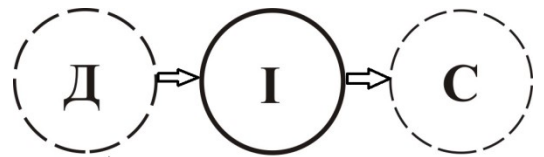

Рис. 2. Функціонування субособистостей Альтер-Его у дитинстві

помітно розвинутими задатками. Прикладом наслідувальної обдарованості може слугувати поліглотство.

В.О. Моляко, розробляючи концепцію стратегіальної організації свідомості, виділяє п'ять основних стратегій, що розкривають творчий потенціал особистості [3]. На нашу думку, ці стратегії охоплюють виокремлені нами види обдарованості. Інвенційна обдарованість використовує стратегію випадкових підстановок. Реконструктивна обдарованість «оперує» стратегіями комбінування та реконструктивних дій. Певною мірою навіть наслідувальна обдарованість користується стратегією аналогізування (у нашому розумінні повторення), хоча вона також властива творчим видам обдарованості.

Цікавим і не випадковим, на наш погляд, є виокремлення В.О. Моляко універсальної стратегії, для якої притаманним є відносно рівномірне використання перелічених стратегій. Ми вважаємо, що універсальна стратегія виникає у випадку ефективною кореспонденції всіх субособистостей. Суб'єкту однаковою мірою доступні і наслідування Імітованого Я, і рефлексія Досвідного Я, і навіть інвенції Ситуативного Я. Така стратегіальна «гнучкість» пов'язується нами з наявною контамінацією субособистостей, що, в свою чергу, збігається з найвищим розвитком особистості.

Відтак неможливо оцінювати обдарованість як однорідний феномен, оскільки він може мати різний генезис та інтенції. Зокрема, для наслідувальної обдарованості є неможливими, неефективними, а то й шкідливими рефлексивні потуги. Наприклад, постає питання, чому спортсмен, який демонстрував очевидні ознаки обдарованості, виявляється неспроможним екстраполювати її на суміжну тренерську діяльність? Подекуди складається враження, що спортсмени зі світовим визнанням здебільшого неспроможні бути висококваліфікованими тренерами. Навпаки, спортсмени, які демонстрували високі, проте не визначні результати, ставали тренерами найвищого ґатунку. На нашу думку, це пов'язано з тим, що як спортсмени вони не демонстрували значної наслідувальної обдарованості, оскільки були схильні до рефлексії. Власне ця надмірна рефлексивність не дозволяла їм згортати ті знання, вміння та навички, які забезпечують успішність у спортивній діяльності. Проте така рефлексивність ставала позитивною здібністю у тренерській діяльності, яка вимагала розгортання знань, вмінь та навичок.

Показовим є приклад футбольного генія В.В. Лобановського. Він був достатньо кваліфікованим гравцем, але рівень розвитку його здібностей дозволив йому провести лише два матчі за збірну СРСР. Кар'єру гравця завершував у провінційних клубах. При тому, що Валерій Васильович киянин, за престижне столичне «Динамо» він відіграв лише 57% своїх матчів. Для порівняння Й.Й. Сабо, який був ровесником В.В. Лобановського, до того ж не киянин, у своїй кар'єрі відіграв за «Динамо» 77% матчів, провів за збірну СРСР 40 матчів, виграв 4 чемпіонати і 2 Кубки СРСР, не рахуючи міжнародних титулів. Іншими словами, об'єктивні показники футболіста Й.Й. Сабо були значно вищими. Здавалося би, хто повинен стати кращим тренером? Однак, на думку авторитетних видань World Soccer, Football Pantheon та ESPN FC, саме В.В. Лобановський увійшов до десятки найкращих тренерів світу. Натомість

тренерські досягнення Й.Й. Сабо виявились значно скромнішими.

Ми припускаємо, що «брак закономірності» у цьому явищі продиктований тим, що В.В. Лобановському вдалося змінити форму своєї обдарованості з наслідувальної на реконструктивну, а то й інвенційну, що решті видатних гравців так і не вдалося через те, що вони фіксувалися на наслідувальній обдарованості. Останні виявились неспроможними розгорнути власну рефлексію на достатньому рівні, адже вона не входила до арсеналу чинників, що обумовлюють їхню обдарованість гравця, а то й суперечили їй.

В.В. Лобановський наголошував, що як тренер він спершу «вбив» у собі футболіста, що, вочевидь, вказує на те, що він «переструктурував» власну особистість (коли Імітоване Я поступилося місцем рефлексивному Досвідному Я), а, по-друге, ця структурна зміна була йому доступна через наявність контамінації субособистостей. Можемо припустити, що й за часів гравця він був схильний рефлексувати свої дії. І, можливо, це навіть завадило стати футболістом топ-рівня. Натомість рефлексія у поєднанні з певними особистісними якостями допомогли визріти найбільш крупному тренерському таланту СРСР та України.

Висновки і подальші перспективи досліджень. З позиції субособистісного підходу, обдарованість не є однорідним психологічним феноменом і має три основних форми: інвенційну, реконструктивну та наслідувальну. Перші дві можна віднести до числа творчих, які, втім, різняться ступенем звернення до інтуїції (інвенційна обдарованість, пов'язана з Ситуативним Я) та рефлексії (реконструктивна обдарованість, пов'язана з Досвідним Я). Наслідувальна обдарованість залежить від здатності Імітованого Я копіювати ефективні шляхи інтеграції. Перспективою нашого дослідження є більш детальне розкриття механізму формування всіх форм обдарованості, особливо це стосується інвенційної форми обдарованості.

Список використаних джерел

1. Ассанджолі Р. Психосинтез: теорія і практика / Роберто Ассанджолі. – М. : «REFL-book», 1994. – 314 с.
2. Берн Э. Трансактний аналіз в психотерапії : Системна індивідуальна і соціальна психіатрія / Ерік Берн ; пер. с англ. – М. : Академічний Проект, 2001. – 320 с.
3. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир : Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
4. Костюк Г. С. Здібності та їх розвиток у дітей / Григорій Силівич Костюк. – К. : Товариство «Знання» Української РСР, 1963. – 80 с.
5. Кульчицька Е. І. Сирень одареності в саду творчості / Кульчицька Елена Іпполитівна, Моляко Валентин Алексеевич. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 316 с.
6. Платонов К. К. Проблема способностей / Константин Константинович Платонов. – М. : Издательство «Наука», 1972. – 312 с.
7. Руффлер М. Ігри всередині нас / Маргарет Руффлер ; пер. с англ. Т. Чхеїдзе. – М. : Изд-во Інституту Психотерапії, 1998. – 208 с.

8. Савенков А. И. Психология детской одаренности : учеб. пособ. / Савенков Александр Ильич. – М. : Генезис, 2010. – 440 с. : с ил.

References transliterated

1. Assandzholi, R. (1994) Psihosintez: teorija i praktika [Psychosynthesis: theory and practice]. Moscow: «REFL-book» [in Russia].
2. Bern, Je. (2001) Transaktnyj analiz v psihoterapii : Sistemnaja individual'naja i social'naja psihiatrija [Transactional analysis in psychotherapy : a Systematic individual and social psychiatry]. Moscow: Akademicheskij Proekt [in Russia].
3. Zdibnosti, tvorchist', obdarovanist': teorija, metodika, rezul'tati doslidzhen' / za red. V.O. Moljako, O.L. Muziki (2006) [Ability, creativity, giftedness: theory, methodology, research results]. Zhitomir: Vid-vo Ruta [in Ukraine].
4. Kostjuk, G.S. (1963) Zdibnosti ta ih rozvitok u ditej [Skills and their development in children]. Kiev: Tovaristvo «Znannja» [in USSR].
5. Kul'chickaja, E.I., Moljako, V. A. (2008) Siren' odarenosti v sadu tvorcestva [Giftedness lilac in the garden of creativity]. Zhitomir: Vid-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukraine].
6. Platonov, K.K. (1972) Problema sposobnostej [The problem of capacity]. Moscow: Izdatel'stvo «Nauka» [in USSR].
7. Ruffler, M. (1998) Igry vnutri nas [Game within us]. Moscow: Izd-vo Instituta Psihoterapii [in Russia].
8. Savenkov, A.I. (2010) Psihologija detskoj odarenosti [Psychology of children's giftedness] Moscow: Genezis [in Russia].

Mazyar O.V. The problem of talent: subpersonal approach. The article reflects some theoretical principles of the original subpersonal approach. In particular, the author solved the issue of the structure and ontogenesis of personality. He showed patterns of personality development, highlighted the question of the dynamics of forming subpersonalities, peculiarities of their interaction, described the basic functions of Situative I, Imitated I and Experiential I. The article is observed to methodological differences of subpersonal approach. The author substantiates the position that talent is not homogeneous psychological phenomenon and directly depends on the subject's subpersonalities development. In accordance with the subpersonal approach there are three main forms of giftedness: inventive, reconstructive and imitative. Inventive and reconstructive forms of giftedness are creative, because they are directed on transformation of objective and subjective reality. Inventive talent is inherent to persons with a developed intuition, synthetic perception of the situation (is based on the Situative I). Reconstructive talent is inherent to persons with advanced reflection, analytical thinking (is based on Experiential I). Imitative talent is based on advanced learning abilities (is based on Imitated I). The main direction of imitative talent – repetition and reproduction of reality. The author illustrates his own conception with examples, shows in more detail differences between creative and uncreative talent and conditions of changes in the shape of giftedness.

Keywords: subpersonality, talent, creativity, inventions, imitation, reflection, experience.